

Catalunya

50

castells medievals

Textos: Carles Cartaña Mantilla
Fotografies: Jordi Longás Mayayo

Catalunya

50 castells medievals

Primera edició: febrer del 2023

© del text: Carles Cartañá Mantilla

© de les fotografies: Jordi Longás Mayayo

© de l'edició:
9 Grup Editorial
Cossetània Edicions
C/ de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Disseny i composició: 3 x Tres

Impressió: Leitzaran Grafikak

ISBN: 978-84-1356-239-1

DL T 12-2023

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre, ni la seva incorporació a un sistema informàtic, ni la seva transmissió en cap forma ni per cap mitjà, sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació o altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del *copyright*.

• Col·lecció *Khroma* - 26 •

Catalunya
50 castells medievals

TEXT:

CARLES CARTAÑÁ MANTILLA

FOTOGRAFIES:

JORDI LONGÁS MAYAYO

□■ Cossetània

El castell de Mur, al Pallars Jussà.

Als companys, els amics i les amigues que ens han deixat.

I arribaren en un castell.
En tot el món no n'hi havia cap de més bell!

MARIA DE FRANÇA, *Lais*

Tots els masos, sense excepció,
compten amb una torre o amb un soterrani
on els que hi viuen s'amaguen en cas d'atac.

MUHAMMAD IBN'ABD AL-MUN'IM AL-HIMYARI,
El llibre del jardí fragant

No tinguis més d'un enemic alhora.

PIPÍ EL BREU

Índex

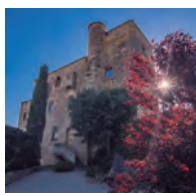
1. Balaguer,
en la frontera
d'al-Àndalus20

2. Del nou de
copes al castell
de Guimerà.....24

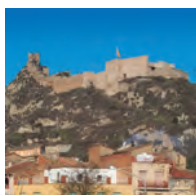
3. Ratera, un palau
a la riba del Sió.....28

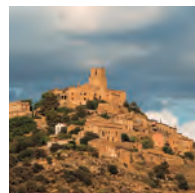
4. Al castell de
les Sitges es conreen
cereals, oliveres
i vinya.....30

5. Grafits a
Castellfollit
de Riubregós.....32

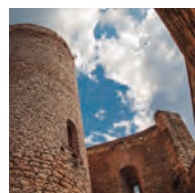
6. El castell de
Ribelles, al davant
d'un mar de secà34

7. La noblesa viu
al castell de
Montsonís.....36

8. Castell de Mur
o el sentinella
de la Conca38

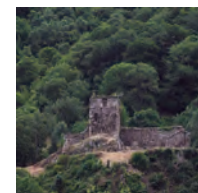
9. Llordà, escac
i mat a palau40

10. Pallars,
el castell de
València.....44

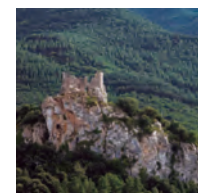
11. Castèth de
Pijoèrt o era
Tor de Pompeo.....46

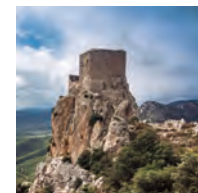
12. Llívia o l'amor
impossible.....48

13. El rossinyol
emprèn el vol
al castell de
Sabardan.....52

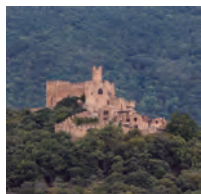
14. La defensa
dels darrers càtars
al castell de
Querbús.....54

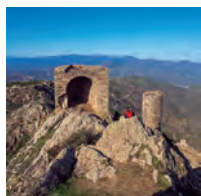
15. La Clusa
o el peatge
dels Pirineus.....56

16. La recerca
del Grial al castell
de Requesens58

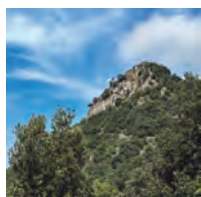
17. L'estel del matí
sota el cim
de la Verdera60

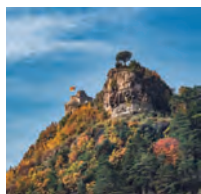
18. El castell de
Rocabruna, entre
el Ripollès i
la Garrotxa.....62

19. Castell
d'Hostoles,
el sostre dels
pescallunes.....64

20. Hi ha festa de
casament al castell
de Besora66

21. La residència
dels barons de
Mataplana.....68

22. Castell de Saldes,
als peus
del Pedraforca.....70

23. Castell de
Blancafort, àligues,
verd i solitud.....72

24. Cardona
o la muntanya
fortificada76

25. Poesia i records
de joventut
al castell de
Farners80

26. Tossa i
les llegendes
catalanes d'amor82

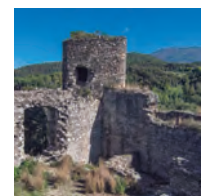
27. Palafolls,
guardià de
la Tordera84

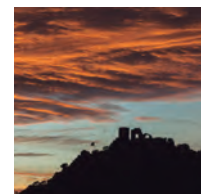
28. Montsoriu,
bressol dels
vescomtes
de Cabrera.....86

29. El castell de
Montclús, als peus
del Montseny88

30. Burriac,
la muntanya
dels ibers.....90

31. Diada de dol a
Sant Martí de
Centelles.....92

32. Castell de
Granera: just a
l'altra banda94

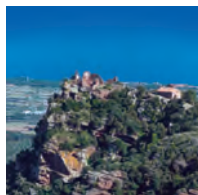
33. Castell de
Claramunt:
el sentinella
de l'Anoia.....96

34. Cada any
cauen set pedres
del castell del
Papiol 100

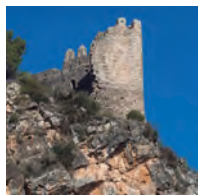
35. Revolta nobiliària
al castell
d'Eramprunyà..... 102

36. Gelida: portal
del Penedès..... 104

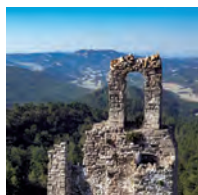
37. Qui va pintar
l'església del castell
de Marmellar?..... 106

38. Una nova
vida al turó
de Boixadors 108

39. El castell de
Queralt, més enllà
de la frontera 110

40. Biure de Gaià
o el castell
de la princesa..... 112

41. El castell de
Vallmoll, a tocar
del Francolí..... 114

42. El turó del
Catllar ja era
ocupat a
l'edat del ferro..... 116

43. Tamarit o
l'amor arran
de mar..... 118

44. Castell de
l'Albi, residència
dels barons..... 120

45. Siurana,
un paradís a
tocar de l'abisme... 122

46. Gardeny o
el despertar
dels templers..... 126

47. Sarroca de
Lleida, en el
camí de l'Ebre 128

48. Miravet,
puixança i
fi dels monjos
guerrers..... 130

49. El castell
de Carles, a
l'entrada dels
Ports 132

50. Ulldecona,
l'inici del viatge 134

Catalunya, terra de castells

Ara fa mil anys, a Hispània, els andalusins es referien als homes i dones de més enllà de la frontera nord com a *ifranji*, això és, 'els francs'. Per als geògrafs cordovesos, els Pirineus que formaven la llunyana frontera s'iniciaven a la serralada del Montsec, s'endinsaven per les feréstegues muntanyes del Solsonès, de difícil accés, enllaçaven amb aquell curiós massís de Montserrat al davant dels cims altius del Montseny i finalitzaven al barceloní Mont dels Jueus o Montjuïc, la falda del qual banyaven les onades de la Mediterrània. Més enllà es trobava el país dels francs de l'emperador Carlemany i per allà entremig, entre pedres i matolls, malvivia la gent de la Marca.

Segons expliquen alguns autors, els primers a anomenar aquella gent com a *catalani* o *catlans* van ser els pisans, al segle XI, i es referien només als habitants de l'antiga Lacetània i, en concret, dels comtats de Girona, Barcelona i Vic. La curiosa expressió apareix escrita per primer cop al *Liber Maiolicbinus de Gestis Pisanorum Illustribus*, epopeia llatina que narra la croada pisanocatalana dels anys 1113-1114 contra Madina Mayurqa, comandada per l'arquebisbe de Niça Pere II i el comte Ramon Berenguer III de Barcelona. L'obra es refereix a aquest noble com a *Dux Catalanensis* i al seu territori com a *Cathalonia*.

Qui devien ser aquests *catlans* que acompanyaven el comte en l'arriscada expedició militar? Sense un exèrcit regular i en una societat bàsicament rural, no podien ser altres que senyors feudals que acudien a la guerra amb les seves armes i les seves mainades, això és, els cavallers que havien jurat vassallatge i servei d'armes al comte, disposats a deixar enrere la comoditat dels seus castells per lluitar a canvi de la promesa de riqueses, terres i esclaus. Així doncs, si aquells *catalani* o *catlans* de l'epopeia llatina eren els *castlans* o senyors dels castells, aquell país anomenat *Cathalonia* per força havia de traduir-se, literalment, per 'terra de castells'.

Símbol del passat medieval

A Catalunya hi ha més de dos mil castells que han esdevingut símbol del nostre passat. En aquesta terra de frontera entre el país dels francs i al-Àndalus, el poder del califat d'una banda i dels comtats carolingis de l'altra, els castells van propiciar la seva aparició com a expressió del poder terrenal. Edificacions militars de caràcter defensiu i també eines clau per a la configuració, control i explotació del territori, els castells van assolir un paper transcendental, juntament amb les esglésies, els monestirs i les ràpites, en el desenvolupament de la societat medieval.

Una bona part foren construïts a partir del segle VIII i assoliren la seva màxima expressió a l'entorn dels segles XI i XII, per iniciar la seva decadència coincidint amb l'aparició de les grans armes de foc que, a partir dels segles XIV i XV, donaren pas a les anomenades

Empúries, testimoni del pas dels grecs i els romans.

fortaleses. Al seu redós es van fundar pobles, viles i ciutats, per després passar per tota mena de vicissituds i patir totes les guerres. Avui, les seves restes han esdevingut objecte d'estudi per als arqueòlegs i els historiadors, font d'inspiració dels artistes i fites per als excursionistes i els passejants. La seva ubicació elevada i dominant sobre el paisatge, així com el seu caràcter efímer, els atorga una singular bellesa romàntica.

Catalunya: 50 castells medievals us proposa un viatge pel territori català a través del qual podrem seguir l'evolució d'aquestes construccions militars, des de les més senzilles fins a les més complexes. Ens traslladarem a l'època de l'emperador Carlemany i constatarem la potència de l'Islam, visitarem les residències dels senyors i les senyores feudals i assistirem al naixement dels ordes militars. I a través d'ells, podrem conèixer una mica més una època que va acabar donant forma a la història del nostre país.

Una mica d'història

Sobreviure en un indret elevat i protegit ha estat la tendència natural de les societats humanes al llarg de la seva existència. En època prehistòrica, els llocs de recer foren les coves ubicades en llocs de difícil accés per als animals salvatges i d'altres grups humans encara més salvatges. Les pintures rupestres i altres mostres de la presència humana, que encara avui són visibles, ens ho certifiquen. També es buscava una ubicació propera als rius i els torrents que asseguressin la caça, la pesca, la recol·lecció dels fruits i, més endavant, el conreu de la terra.

Comencem a conèixer algunes de les civilitzacions que van ocupar el territori que avui és Catalunya i que ens han deixat bones mostres de la seva manera de viure i d'entendre el món. La toponímia ens parla de societats èuscars que ocuparen les zones muntanyoses, mentre que a prop del Mediterrani s'instal·laren els pobles ibers, la llengua dels quals no ha estat encara desxifrada i de ben segur que ens reserva moltes sorpreses.

Aquesta civilització ibèrica va ocupar, igualment, indrets elevats, en els quals van organitzar els seus pobles i ciutats, i ho feren tenint molt en compte els aspectes defensius. Muralls de carreus grossos i amb entrades d'accés difícil envoltaven els poblats, i les

Cavallers a la fira medieval de Sant Jordi, a Montblanc.

excavacions arqueològiques ens les mostren ben defensades amb torres i baluards. El conreu de la terra i la cura dels animals eren les bases principals de la seva economia. Les comunicacions foren escasses i difícils, amb un comerç poc desenvolupat.

Les poblacions costaneres van prendre contacte amb pobles mariners provinents de l'altra riba del Mediterrani, principalment fenicis procedents del Líban i grecs de la costa de l'Àsia Menor i les illes del mar Egeu. Es formaren poblacions mixtes amb tècni-

Des del castell de Montsoriu es controla la conca del riu Tordera.

ques de construcció importades de les grans civilitzacions orientals, amb les quals es van aixecar instal·lacions portuàries i temples dedicats a noves deïtats.

Van ser les guerres púniques, que enfrontaren els fenicis de Cartago amb la civilització romana en ple desenvolupament, les que van propiciar la seva expansió arreu del Mediterrani i, més tard, cap a l'interior, mitjançant la construcció de carreteres que aniran d'una banda a l'altra del país. La formació de l'imperi romà, amb un poder centralitzat i una economia forta, va permetre l'erecció de viles i ciutats, ara sí, al pla. Les comunicacions que facilitaven la mobilitat, la necessitat del control militar del territori, les explotacions agrícoles i les noves ciutats demanaven sòlides construccions, torres i muralles.

Una bona part d'aquesta estructura social hispanoromana va constituir una base sòlida davant la invasió dels pobles germànics, principalment els visigots, un poble viatger procedent de les ribes bàltiques i fortament romanitzat i cristianitzat. La decadència de la civilització romana va propiciar un progressiu abandonament de la vida urbana, així com de la mobilitat i el comerç.

Terra de frontera

L'any 711 exèrcits àrabs i nord-africans comandats des de la llunyana Damasc envaeixen la Península Ibèrica i, en poc temps, arriben a controlar bona part del territori. A Catalunya, l'entrada es fa des de Saragossa. Lleida i, sobretot, Balaguer seran les bases d'operacions que duran els expedicionaris a seguir el curs del Segre, creuar els Pirineus pel coll de la Perxa i arribar fins a la Septimània visigoda i la Provença, fins a la conquesta de Narbona. Poc després, tropes islàmiques ocuparan Carcassona i Tolosa i s'organitzarà una expedició fins a Poitiers, al centre de França, on seran aturats pels francs comandats per Carles Martell, pare de Pipí el Breu i avi del futur emperador Carles el Gran.

La victòria franca de Poitiers va aturar la invasió islàmica i va iniciar la pressió dels francs, que aprofitaren per ocupar la Septimània visigoda i establir, als Pirineus, una frontera amb l'emirat. Amb el regnat de Carlemany i la configuració de l'imperi carolingi a Europa, s'estableixen les anomenades *marques* o fronteres exteriors, principalment amb Saxònia, Bretanya i Hispània, territoris de transició que proporcionaven més seguretat a l'imperi. Per administrar aquests territoris fronterers en nom de l'emperador, es nomenen els comtes, dignitat que, en la frontera d'Hispània, recau sobre nobles francs o bé en procedents de l'anterior administració visigoda. Aquest procés culminà amb la conquesta de Barcelona l'any 801 i l'establiment d'una frontera que serà més o menys estable fins a la descomposició del califat de Còrdova l'any 1031. Els regnes de taifes que en resultaren i que a Catalunya tindran com a capitals Tortosa i Lleida no seran ocupats per les tropes comtals fins als anys 1148 i 1149 respectivament.

Així doncs, no hem d'oblidar que, durant més de quatre-cents anys, bona part del territori de l'actual Catalunya fou musulmana. I va ser precisament en aquesta època d'administració andalusina en una banda de la frontera i de formació dels comtats catalans sota una estructura feudal en l'altra, quan es va bastir aquest núvol de torres de guaita, petits castells i residències senyoriales que descrivim en aquest llibre. Les diferències entre una estructura d'estat al sud i una societat feudal al nord, entre dues maneres d'entendre

el món, l'economia i l'administració del territori, es veuran igualment reflectides en la configuració dels castells.

Gresol de civilitzacions

Al-Àndalus fou considerada com una de les societats més avançades de la seva època, una societat culta, profundament religiosa i dipositària dels coneixements i la tradició provinent de Pèrsia i Mesopotàmia, la cultura grecoromana i també amb un contacte estret i sovint enfrontat amb l'imperi bizantí.

L'administració del califat, amb un poder centralitzat, va fer possible un desenvolupament econòmic i social que es traduï en la potenciació de la cultura urbana. La població hispanoromana vivia una nova època sota control musulmà, com ja havia fet sota l'administració visigoda. La xarxa de comunicacions de base romana es renovava i tornava a fluir el comerç. L'agricultura experimentava una revolució amb l'aplicació de noves tècniques de reg i la construcció de séquies i canals. Apareixien productes i aparells fins ara desconeguts i les arts i les ciències es desenvoluparen. No obstant això, en aquesta societat multiètnica i de caràcter tribal, no podien faltar les lluites internes per aconseguir riqueses i acumular poder i també per aconseguir la independència del control de l'estat.

A l'altra banda de la frontera es desenvolupava una societat feudal, amb una economia autàrquica i de subsistència basada en l'explotació dels pagesos per uns senyors feudals que feien de la guerra la seva forma de vida. El nucli administratiu fou el castell, alhora residència senyorial i centre de control d'un territori limitat —allò que es podia controlar amb la vista i amb una guarnició poc nombrosa—. Els pactes, les aliances temporals i la conquesta de nous territoris foren el pa de cada dia.

En aquest entorn sovint hostil i violent, la situació vindrà alleujada per la intervenció de l'Església, i de la mà de bisbes i abats s'establiren límits a la violència feudal. Es van disposar les sagres o zones inviolables, una mesura que originà la formació de noves poblacions. També s'ordenà la prohibició de combatre el dissabte i el diumenge, i fou en aquesta època quan van néixer les anomenades assemblees de Pau i Treva de Déu, considerades l'origen de les Corts Catalanes.

Excursionista arribant al castell de Miralles, a l'Anoia.

La construcció dels castells

L'ocupació sarraïna va comportar l'erecció de torres de guaita, castells i poblacions fortificades, així com luxosos palaus ubicats a les grans capitals, principalment Lleida, Tortosa i Balaguer. La seva construcció inicial responia a una planificació centralitzada, ordenada des de la llunyana Còrdova i materialitzada per equips de constructors experimentats. En general, són obres ben assentades en el terreny, construïdes amb carreus grossos disposats amb un aparell ben travat i amb un morter de màxima qualitat.

S'aixequen les muralles de les grans fortaleses o sudes, reforçades amb bestorres de planta rectangular, pobles encimbellats envoltats de muralles de base poligonal o albacars, petits castells o *bussún* de cantonades arrodonides que provoquen un curiós efecte visual, així com multitud de torres de guaita o talaies ubicades en indrets elevats i a prop de les rutes de pas. La ubicació de les alimares permetia una comunicació visual que resultava efectiva. No existien els telèfons i el servei de correus havia de recórrer distàncies llargues amb resultats incerts, però es diu que un missatge visual enviat des de la frontera superior podia arribar a Còrdova en un sol dia.

A l'altra banda de la frontera, el poder no es trobava centralitzat i la iniciativa partia dels nobles que es feien construir el

Jordi Longás Mayayo

(Barcelona, 1960) és fotògraf, alpinista i pedagog. Treballa de professor a la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna, de la Universitat Ramon Llull. Ha publicat milers de fotografies i un centenar d'articles en les principals revistes de muntanya del país i és autor de catorze llibres de gran i mitjà format, set dels quals han estat dedicats als Pirineus. En aquesta mateixa col·lecció, és autor i coautor de set llibres. Practica l'excursionisme i l'alpinisme des dels tretze anys.

Carles Cartañá Mantilla

(Barcelona, 1960) és arquitecte tècnic per la Universitat Politècnica de Catalunya i editor per la Universitat Pompeu Fabra. Ha treballat com a director de comunicació del Col·legi d'Aparelladors, Arquitectes Tècnics i Enginyers d'Edificació de Barcelona. Per a la Generalitat de Catalunya va dirigir camps de treball de recuperació del patrimoni arquitectònic i va obtenir una beca per fer pràctiques universitàries a la ciutat d'Alep (Síria), declarada Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO. En aquesta mateixa col·lecció, és coautor dels llibres *Pirineus: 50 joies de l'art romànic* i *Catalunya: 50 pobles amb caràcter*.